

C.G. JUNG VERZAMELD WERK

DEEL 9

10

11

12

C.G. JUNG VERZAMELD WERK

IN 10 DELEN

- 1
PSYCHOLOGIE EN PRAKTIJK
- 2
ARCHETYPE EN ONBEWUSTE
- 3
PERSOONLIJKHEID EN OVERDRACHT
- 4
MENSBEELD EN GODSBEELD
- 5
DROOM EN INDIVIDUATIE
(eerste deel van *Psychologie und Alchemie*)
- 6
VERLOSSING IN DE ALCHEMIE
(tweede deel van *Psychologie und Alchemie*)
- 7
LIBIDO IN TRANSFORMATIE
(eerste deel van *Symbole der Wandlung*)
- 8
DE HELD EN HET MOEDERARCHETYPE
(tweede deel van *Symbole der Wandlung*)
- 9
MENS EN CULTUUR
- 10
AANTEKENINGEN EN REGISTERS

REDACTIE

HELMUT BARZ, URSULA BAUMGART, RUDOLF BLOMEYER, HANS DIECKMANN,
HELMUT REMMLER, THEODOR SEIFERT

C.G. JUNG

MENS
EN
CULTUUR

Vertaling
Pety de Vries-Ek e.a.

LEMNISCAAT ROTTERDAM

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door een subsidie, verstrekt door de M.A.O.C. Gravim van Bylandt Stichting te 's-Gravenhage

Tweede druk, 1995

Vertaling van bs. 11/m 7 en 91/m 13: Pety de Vries-Ek

Vertaling van bs. 8, 14 en 15: H. Mooyman

Wetenschappelijke adviezen: Dr. L. Peppinkhuijzen

Omslagontwerp: Gerolf THoof

Omslagillustratie: gravure uit Johann Daniel Mylius, Philosophia Reformata

Johann Friedrich Weis voor Lucas Jennis, Frankfort 1622

Uit de collectie van de Bibliotheca Philosophica Hermetica, Amsterdam

Gefotografeerd door W. Dingemans, The Silver Hands, Amsterdam

© Vertaling en Nederlandstalige rechten Lemnitaat bv Rotterdam 1987, 1995

ISBN 90 6069 979 3

© Walter-Verlag AG, Olten 1985

Oorspronkelijke titel: Mensch und Kultur

Zetwerk: Casparie

Druk: Haasbeek bv

Bindwerk: Kramer Boekbinders bv

Niets uit deze uitgave mag worden verspreid en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuvriendelijk transport is vermeden.

INHOUD

1 De ontplooiing van de persoonlijkheid	7
2 De vrouw in Europa	28
3 Het huwelijk als psychologische relatie	50
4 Keerpunt van het leven	63
5 Ziel en dood	81
6 Het geweten - een psychologische zienswijze	93
7 Goed en kwaad in de analytische psychologie	113
8 Psychologie en literatuur	127
9 De dromende wereld van India	150
10 Wat India ons leren kan	161
11 Psychologie van de oosterse meditatie	167
12 Voorwoord bij de <i>I Tjing</i>	186
13 De visioenen van Zosimos	207
14 Paracelsus als arts	251
15 Sigmund Freud	274
Noten	283

1 De ontplooiing van de persoonlijkheid

In een min of meer vrije navolging van een gedicht van Goethe wordt vaak gezegd:

Het hoogste geluk der aardekinderen
Is toch de persoonlijkheid!

en daarmee wordt de mening uitgesproken dat het uiteindelijke doel en de innigste wens van iedereen de ontplooiing is van de totaliteit van het menselijk wezen, *persoonlijkheid* genaamd. 'Opvoeding tot persoonlijkheid' is vandaag de dag een pedagogisch ideaal geworden, in tegenstelling tot de gestandaardiseerde collectieve of normale mens, die door onze massacultuur gevraagd wordt. Dit ideaal heeft een juist begrip van het historische feit dat de grote, bevestigende daden uit de wereldgeschiedenis verricht zijn door leidende persoonlijkheden, en nooit hun oorsprong vonden in de altijd secundaire, trage massa, die ook voor de geringste beweging altijd een demagoog nodig heeft. Het gejubel van de Italiaanse natie is bedoeld voor de persoonlijkheid van de Duce, en de klaagliederen van andere naties bewenen de afwezigheid van een groot leider.² Het verlangen naar persoonlijkheid is een reëel probleem geworden dat vele geesten bezighoudt, in tegenstelling tot vroeger tijden, toen slechts een enkeling dit probleem vermoedde; Friedrich Schiller, wiens brieven over esthetische opvoeding meer dan honderd jaar gesluimerd hebben, als een literair Doornroosje. We kunnen vermoedelijk rustig beweren dat het 'Heilige Roomse Rijk der Duitse natie' geen notitie heeft genomen van Friedrich Schiller als opvoeder. Daarentegen heeft de furor teutonicus (Duitse razernij) zich op de pedagogie gestort, dat wil zeggen op de opvoeding van kinderen; men heeft kinderpsychologie bedreven, het infantiele in de volwassen mens opgegraven, en daarmee van de kindertijd een toestand gemaakt, die voor het leven en het levenslot dermate belangrijk is, dat de creatieve betekenis en mogelijkheid van het latere volwassen bestaan daarnaast geheel in de schaduw

verdween. Ja, men heeft zelfs onze tijd overtreden geptezen als de 'eeuw van het kind'. Deze grenzeloze verruiming en uitbreiding van de kleuterschool betekent dat men de opvoedkundige problematiek, die door Schiller zo geniaal voorvoeld werd, volledig is vergeten. Niemand zal het belang van de kindertijd ontkennen of ook maar onderschatten; de ernstige, vaak levenslange beschadigingen door een stupide opvoeding thuis of op school zijn maar al te duidelijk, en de noodzaak van verstandiger pedagogische methoden valt niet te ontkennen. Wil men echter de wortels van dit kwaad werkelijk aanpakken, dan moet men zich in alle ernst de vraag stellen: Hoe is het gekomen, en hoe komt het nog steeds, dat domme en gebomeerde opvoedingsmethoden worden toegepast? Toch blijkbaar uitsluitend en alleen omdat er domme opvoeders bestaan, die geen mensen, maar gepersonificeerde methode-automaten zijn. Wie wil opvoeden, moet zelf opgevoed zijn. Dingen uit je hoofd leren en mechanisch toepassen van methoden, zoals dat tegenwoordig nog steeds gebeurt, is echter geen opvoeding, noch voor het kind, noch voor de opvoeder zelf. Men spreekt er voortdurend over dat het kind tot een persoonlijkheid moet worden opgevoed. Vanzelfsprekend bewonder ik dit hoge pedagogische ideaal. Wie voedt echter op tot persoonlijkheid? In de eerste en belangrijkste plaats zijn dat de gewone, incomplete ouders, die vaak zelf hun leven lang halve of hele kinderen zijn. Wie zal uiteindelijk ook van al die gewone ouders kunnen verwachten, dat ze 'persoonlijkheden' zijn, en wie heeft er ooit aan gedacht methoden te bedenken om ouders 'persoonlijkheid' bij te brengen? Daarom verwacht men natuurlijk meer van de pedagoog, van de opgeleide vakman, die immers de psychologie zo goed en zo kwaad als het ging is bijgebracht. Men verwacht van hem gezichtspunten van de een of andere - vaak fundamenteel verschillende - signatuur, over hoe het kind vermoedelijk in elkaar zit, en hoe het behandeld moet worden. Van de jonge mensen die pedagogie als hun levenstoepping hebben gekozen wordt verondersteld dat ze zelf zijn opgevoed. Dat ze tegelijk ook reeds allemaal persoonlijkheden zijn, zal wel niemand willen beweren. Over het geheel genomen hebben ze dezelfde gebrekkige opvoeding gehad als de kinderen die ze moeten gaan opvoeden, en gewoonlijk zijn ze evenmin persoonlijkheden als deze kinderen. Ons opvoedingsprobleem gaat algemeen gebukt onder een eenzijdige verwijzing naar het op te voeden

kind, en onder het even eenzijdige negeren van de onopgevoedheid van de volwassen opvoeder. Iedereen met een voltwoide studie voelt zichzelf volledig opgevoed, dat wil zeggen volwassen. Dat moet hij immers ook, hij moet immers vast overtuigd zijn van zijn eigen competentie, om in de strijd om het bestaan stand te houden. Twijfel en gevoelens van onzekerheid zouden verlamdend en hinderlijk werken, het zo noodzakelijke geloof in de eigen autoriteit zou ondergraven worden, en hem ongeschikt maken voor het beroepsleven. Men wil van hem horen dat hij het kan en zeker is van zijn zaak, en niet, dat hij aan zichzelf en zijn capaciteiten twijfelt. Iemand met een beroep is nu eenmaal gedoemd competent te zijn.

Dat dit geen ideale toestand is, weet iedereen. Het is echter, onder de gegeven omstandigheden en met een korreltje zout genomen, het beste wat mogelijk is. We kunnen ons niet voorstellen hoe het anders zou kunnen zijn. Van doorsnee opvoeders kunnen we eenvoudig niet meer verwachten dan van doorsnee ouders. Wanneer ze hun vak goed beheersen, dan moeten we daar even tevreden mee zijn als met ouders, die hun kinderen zo goed als ze kunnen opvoeden.

Het hoge ideaal van de opvoeding tot persoonlijkheid kunnen we beter niet op kinderen toepassen. Want wat we gewoonlijk onder 'persoonlijkheid' verstaan, namelijk een *bepaalde weerbare, energieke psychische totaliteit, is een volwassen ideaal*. Alleen in een tijd waarin het individu zich nog niet bewust is van het probleem van zijn zogenaamde volwassenheid, of wanneer hij zich daaraan – erger nog – bewust onttrekt, verschuift men dit ideaal naar de jeugd. Ons huidige pedagogisch en psychologisch enthousiasme voor het kind verdenk ik namelijk van een onerlijke bedoeling: men spreekt over het kind, maar zou het kind in de volwassene moeten bedoelen. In de volwassene is namelijk een kind verborgen, *een eeuwig kind¹, dat zich nog steeds ontwikkelt, nooit af is, een kind dat voortdurend verzorging, aandacht en opvoeding nodig heeft*. Dat is het deel van de menselijke persoonlijkheid, dat zich tot een totaliteit, een heelheid zou willen ontwikkelen. Van deze heelheid echter is de mens uit onze tijd mijlenver verwijderd. In een vaag vermoeden van zijn eigen tekortkomingen maakt hij zich meester van de opvoeding van het kind, en wordt enthousiast voor kinderpsychologie, in de geliefkoosde veronderstelling, dat in zijn eigen opvoeding en kinderlijke ont-

wikkeling iets verkeerd gegaan moet zijn, iets, wat bij de volgende generatie uitgeroeid kan worden. Deze bedoeling is weliswaar loffelijk, maar loopt vast op het feit dat ik bij het kind geen fouten kan corrigeren, die ik zelf nog steeds maak. Kinderen zijn natuurlijk niet zo dom als wij denken. Ze merken maar al te goed wat echt en wat onecht is. Het sprookje van Andersen over de nieuwe kleren van de keizer bevat een onsterfelijke waarheid. Hoeveel ouders hebben mij niet hun loffelijk streven gemeld hun kinderen de ervaringen te besparen die zij zelf in hun jeugd moesten doormaken! En als ik vroeg: 'Maar bent u er zeker van dat u zelf deze fouten overwonnen hebt?' dan waten ze er volledig van overtuigd dat de schade bij hen al lang gecorrigeerd was. In werkelijkheid was dat echter niet het geval. Als ze als kind te streng waten opgevoed, dan bedierven ze hun eigen kinderen met een tolerantie die bijna smakeloos was; wanneer bepaalde levensterreinen in hun jeugd angstvallig verborgen waten gehouden, dan werden deze voor de eigen kinderen even angstvallig en verlicht onthuld. Ze vervielen alleen in het andere uiterste, het beste bewijs voor het tragisch voortduren van de oude zonde! Dat was hen volledig ontgaan.

Bij alles, wat we aan kinderen willen veranderen, zouden we in eerste instantie nauwkeurig moeten nagaan of het niet iets is wat beter bij onszelf veranderd zou moeten worden, bijvoorbeeld ons pedagogisch enthousiasme. Wellicht is dat voor onszelf bedoeld. Misschien schatten we de pedagogische behoefte verkeerd in, omdat het een ongemakkelijke herinnering is aan het feit dat wijzelf nog ergens kinderen zijn, en opvoeding hard nodig hebben.

Deze twijfel lijkt me in ieder geval volstrekt op zijn plaats als men kinderen wil opvoeden tot 'persoonlijkheden'. Persoonlijkheid is een kiem in het kind, die zich alleen door en in het leven geleidelijk ontwikkelt. Zonder *bepaaldheid, heilheid en rijping* komt er geen persoonlijkheid aan het licht. Deze drie eigenschappen horen niet bij het kind, moeten dat ook niet, want hierdoor zou het van zijn jeugd beroofd worden. Het kind zou een onnatuurlijke, vroegrijpe, sutrogaat volwassene worden. Maar zulke monsters zijn al geproduceerd door de moderne opvoeding, met name in die gevallen, waarin de ouders met een waat fanatisme altijd weer het 'beste' voor hun kinderen doen, en 'alleen voor hen leven'. Dit zo vaak gehoorde ideaal verhindert de ouders uiterst effectief om

zichzelf te ontwikkelen, en geeft hen de mogelijkheid om wat voor hen zelf 'het beste' is, op te dingen aan hun kinderen. Dit zogenaamde beste is echter in werkelijkheid datgene wat de ouders bij zichzelf in hoge mate verwaarloosd hebben. De kinderen worden aldus aangespoord tot prestaties die de ouders nooit geleverd hebben; hun worden ambities opgedrongen, die de ouders nooit hebben vervuld. Dergelijke methoden en idealen produceren pedagogische monstrositeiten.

Tot persoonlijkheid kan niemand opvoeden, die dat zelf niet is. En niet het kind, maar alleen de volwassene kan persoonlijkheid bereiken als de rijpe vrucht van een leven, dat op dit doel is gericht. Want het bereiken van de persoonlijkheid bestaat uit niets minder dan de zo goed mogelijke ontplooiing van de totaliteit van een speciaal individu. Het is onmogelijk te overzien aan welke ontelbare voorwaarden voldaan moet worden. Het vraagt een heel mensleven, met al zijn biologische, sociale en psychische aspecten. Persoonlijkheid is de hoogste verwelkoming van de aangeboren aard van het unieke levende wezen. Persoonlijkheid is de daad van de grootste levensmoed, een absolute aanvaarding van het individueel bestaande, en de meest succesvolle aanpassing aan het universeel gegeven, bij de grootst mogelijke vrijheid van de eigen beslissing. Iemand *daartoe* opvoeden lijkt me geen geringe zaak. Het is vermoedelijk de grootste taak waarvoor de moderne geestelijke wereld zich geplaatst heeft. Het is ook een gevaarlijke taak, gevaarlijk in een mate, die zelfs Schiller, die zich toch als eerste profetisch aan deze problematiek heeft gewaagd, niet in de verste verte vermoed heeft. Het is even gevaarlijk als de koene en keiharde onderneming van de natuur om vrouwen kinderen te laten baren. Zou het geen godslasterlijk promethisch of zelfs luciferisch waagstuk zijn, als een Übermensch het zou aandurven in zijn retort een homunculus te laten ontstaan, die uitgroeit tot een golem? En toch zou hij dan niets méér doen, dan wat de natuur dagelijks doet. Er bestaat geen enkele menselijke verschrikking en abnormaliteit, die niet ooit in de schoot van een liefhebbende moeder heeft gelegen. Zoals de zoon schijnt voor rechtvaardigen en onrechtvaardigen, en zoals dragende en zogende moeders Gods kinderen en duivelsgebroed met dezelfde liefde verzorgen, onbekommerd om de mogelijke gevolgen, zo zijn ook wijzelf delen van deze merkwuurige natuur, en dragen, evenals zij, kiemen van het onafzienbare in ons.

De persoonlijkheid ontwikkelt zich in de loop van het leven vanuit kinderen, die moeilijk of zelfs helemaal niet te onderscheiden zijn, en pas door onze daden wordt duidelijk wie we zijn. We zijn als de zon, die het leven van de aarde voedt, en die allerlei moois, merkwaardigs en slechts voortbrengt; we zijn als moeders, die onbekend geluk en lijden in hun schoot dragen. We weten in eerste instantie niet welke daden of misdaden, welk lot, welk goed en welk kwaad wij bevatten, en pas de herfst zal laten zien wat het voorjaar verwekt heeft, en pas 's avonds zal het duidelijk zijn, wat 's morgens is begonnen.

De persoonlijkheid als een volledige verwikkeling van de totaliteit van ons wezen is een onbereikbaar ideaal. De onbereikbaarheid is echter nooit een argument tegen een ideaal, want idealen zijn niets anders dan wegwijzers; een ideaal is nooit een doel.

Zoals een kind zich moet ontwikkelen om opgevoed te worden, zo moet ook de persoonlijkheid zich eerst ontplooien, voordat ze onderworpen kan worden aan de opvoeding. En hier begint al het gevaar. We hebben namelijk met iets onafzienbaars te maken, we weten niet hoe en waarheen de groeiende persoonlijkheid zich zal ontwikkelen, en we hebben genoeg van de natuur en de aardse realiteit geleerd om terecht enigszins wantrouwend te zijn. We zijn zelfs door de christelijke leer opgevoed in het geloof aan het oorspronkelijke kwaad van de menselijke natuur. Maar zelfs mensen die zich niet meer aan de christelijke leer houden, zijn natuurlijkerwijs wantrouwend en angstig ten opzichte van de mogelijkheden die ondergronds in hen verborgen liggen. Zelfs verlichte, materialistische psychologen als Freud geven ons een zeer onaangenaam idee van de sluimerende achter- en afgronden van de menselijke aard. Het betekent dus op zich al bijna een waagstuk om een goed woordje te doen voor de ontplooiing van de persoonlijkheid. De menselijke geest echter zit vol merkwuurde tegenstrijdigheden. We prijzen het 'heilig moederschap', en vergeten dit verantwoordelijk te stellen voor alle menselijke monsters, zoals zware misdadigers, gevaarlijke geesteszieken, epileptici, idioten en mismaakten in alle soorten, die immers ook worden geboten. We worden echter bevangen door diepe twijfels, of we de menselijke persoonlijkheid wel een vrije ontplooiing moeten garanderen. 'Dan zou immers van alles mogelijk zijn', zegt men dan. Of het zwakzinnige bezwaar van 'individualisme' wordt weer eens ter tafel gebracht.

Individualisme is echter nog nooit een natuurlijke ontwikkeling geweest, maar een onnatuurlijke usurpatie, een onaangepaste, impertinente pose, waarvan de holheid vaak bij het geringste probleem al bewezen wordt door een ineenstorting. Hier gaat het om iets anders.

Niemand namelijk ontwikkelt zijn persoonlijkheid omdat iemand tegen hem gezegd heeft dat dat nuttig of aan te bevelen zou zijn. De natuur heeft zich nog nooit laten imponeren door goedbedoelde raadgevingen. De natuur, ook de menselijke, wordt slechts in beweging gebracht door een causaal werkende dwang. Zonder noodzaak verandert er niets, het minst nog de menselijke persoonlijkheid. Ze is buitengewoon conservatief, om niet te zeggen *inert*. Alleen de uiterste nood is in staat haar op te jagen. En zo gehoorzaamt ook de ontwikkeling van de persoonlijkheid aan geen enkele wens, aan geen enkel bevel of inzicht, alleen maar aan de *woof*; ze heeft de motiverende dwang van een innerlijk of uiterlijk noodlot nodig. Iedere andere ontwikkeling zou inderdaad individualisme zijn. Daarom betekent het verwijt van individualisme ook een goedkope beschuldiging, wanneer het gericht is tegen een natuurlijke ontwikkeling van de persoonlijkheid.

De woorden: 'Velen zijn getoepen, en weinigen uivertoren', gelden hier als nergens anders, want de ontwikkeling van de persoonlijkheid vanuit haar eerste aanzet tot volledige bewustheid is een charisma en tegelijk een vloek: het eerste gevolg ervan is de bewuste en onvermijdelijke afzondering van de enkeling van de onbewustheid en gelijkvormigheid van de kudde. Dat betekent *verenzaaming*, een troostender woord bestaat daar niet voor. Van deze eenzaamheid wordt men ook niet bevrijd door aanpassing, hoe succesvol deze ook mag zijn, of een aanpassing aan de huidige omgeving, hoe soepel ook. Hier helpt geen familie, geen maatschappij, geen positie. De ontwikkeling van de persoonlijkheid is een detmate groot geluk, dat men het alleen maar duur kan betalen. Wie het meest over de ontplooiing van de persoonlijkheid spreekt, denkt het minst aan de gevolgen, die op zich al zwakkere geesten ten diepste afschrikken.

De ontwikkeling van de persoonlijkheid echter betekent nog iets meer dan alleen maar angst voor de abnormale uitwassen daarvan of verenzaaming: zij betekent ook: *trouw aan de eigen wet*.

Voor het woord trouw zou ik hier het liefst het Griekse woord uit het

Nieuwe Testament, namelijk 'pistis', dat verkeerd met 'geloof' vertaald wordt, gebruiken. Het betekent echter vertrouwen, een vertrouwensvolle loyaliteit. De trouw aan de eigen wet is een vertrouwen op deze wet, een loyaal volharden en vertrouwensvol hopen, kortom een instelling die de religieuze mens tegenover God moet hebben. En hier wordt nu duidelijk welk een dilemma met buitengewoon grote consequenties opduikt vanuit de achtergrond van ons probleem: De persoonlijkheid kan zich namelijk nooit ontplooien, zonder dat men bewust en met een bewuste morele beslissing *zijn eigen weg* kiest. Niet alleen het causale motief, de nood, maar ook de bewuste morele beslissing moet het proces van de persoonlijkheidsontwikkeling energie inblazen. Als het eerste ontbreekt, namelijk de nood, dan zou de zogenaamde ontwikkeling slechts een acrobatische prestatie van de wil betekenen; als het laatste ontbreekt, namelijk de bewuste beslissing, dan zou de ontwikkeling blijven steken in een dof, onbewust automatisme. Moreel kan men echter alleen kiezen voor zijn eigen weg, *als men deze als de beste beschouwt*. Wanneer een willekeurige andere weg als beter wordt gezien, dan zou in plaats van de eigen persoonlijkheid die andere weg worden beleefd, en zo ontwikkeld worden. De andere wegen zijn conventies van morele, sociale, politieke, filosofische en religieuze aard. Het feit dat conventies altijd op de een of andere manier gedijen, bewijst dat het overgrote deel van de mensen niet zijn eigen weg, maar een conventionele kiest, en diensgevolge niet zichzelf ontwikkelt, maar een methode, en daarmee een collectieve levenswijze ten koste van de eigen heeldheid.

Evenals het psychische en maatschappelijke leven van mensen op primitief niveau uitsluitend bestaat uit een groepsleven met een hoge mate van onbewustheid van het individu, zo is ook het latere historische ontwikkelingsproces hoofdzakelijk een collectieve zaak, en zal dat vermoedelijk ook blijven. Daarom geloof ik aan de conventie als aan een collectieve noodzaak. Ze helpt bij gebrek aan beter, maar is geen ideaal, noch in zedelijk, noch in religieus opzicht, want een onderwerping aan de conventie betekent altijd een afstand doen van de totaliteit, en een vlucht voor de eigen, laatste consequenties.

De ontwikkeling van de persoonlijkheid is inderdaad een impopulair waagstuk, een onsympathieke afslag van de brede weg, een kluizenaars-

achtige, eenzelvige onderneming, zoals het buitenstaanders toelijkt. Het is daarom geen wonder dat van oudsher slechts een enkeling in dit merkwaardige avontuur verzeild is geraakt. Zouden dat allemaal dwazen zijn geweest, dan zouden we hen als 'idiotai', als geestelijke buitenbeentjes uit onze belangstellingsfeer kunnen laten verdwijnen. Ongeukkig genoeg echter zijn persoonlijkheden gewoonlijk de legendarische helden van de mensheid, de bewonderden, geliefden, aanbedenen, die ware godenzonen, wier namen 'tot in de eeuwigheid niet vergeten worden'. Ze zijn de ware bloesems en vruchten, die zaden van de boom der mensheid die weet verder vrucht dragen. Deze verwijzing naar historische persoonlijkheden is een voldoende verklaring waarom de ontwikkeling tot persoonlijkheid een ideaal is, en waarom het verwijt van individualisme een belediging betekent. De grootheid van de historische persoonlijkheid heeft nooit bestaan uit haar onvoorwaardelijke onderwerping *aan* de conventie, maar integendeel uit haar verlossende vrijheid *van* de conventie. Als bergtoppen toronden ze boven de massa uit, die zich nog vastklampte aan collectieve angsten, overtuigingen, wetten en methoden, en kozen hun eigen weg. En steeds weer leek het de gewone mens verwonderlijk dat iemand de voorkeur zou geven aan een steil en smal pad, dat naar het onbekende leidt, boven de gebaande wegen met bekende bestemmingen. Daarom nam men altijd aan dat een dergelijk mens, zoal niet waanzinnig, dan toch in ieder geval bezeten werd door een demon of god, want dit wonder, dat iemand iets anders zou kunnen doen dan de mensheid van oudsher had gedaan, kon slechts verklaard worden door een gift van demonische kracht of goddelijke geest. Wat anders zou tegen het gewicht van de hele mensheid en de eeuwigge gebruiken kunnen opwegen dan een god? Traditiegetrouw hadden de helden daarom demonische attributen. Volgens de Scandinavische opvatting hadden ze slangogen; hun geboorte of afstamming was merkwaardig. Bepaalde oude Griekse helden hadden slangezielen, andere hadden een persoonlijke demon, waten tovenaars of door God uitverkorenen. Al deze attributen, die gemakkelijk met talloze andere kunnen worden uitgebreid, laten zien dat voor de gewone mens de uitmuntende persoonlijkheid een als het ware *bosernatuurlijke verschijning* is, die slechts verklaard kan worden door vermenging van een demonische factor.

Wat brengt uiteindelijk iemand ertoe de eigen weg te kiezen, en daar door uit de onbewuste identiteit met de massa op te stijgen als uit een mistbank? Nood kan dat niet zijn, want nood overvalt velen, die zich allemaal op conventionele wijze redden. Een morele beslissing is het ook niet, want gewoonlijk neemt men een beslissing ten gunste van de conventie. Wat is het dus, dat een onverbiddeleijke doorslag ten gunste van het *ongebruikelijke* geeft?

Het is datgene, wat men *bestemming* noemt; een irrationele factor, die als noodlot dwingt tot een emancipatie, losmaking van de kudde en haar platgetreden paden. De echte persoonlijkheid heeft altijd een bestemming, en geloofst daaraan, heeft er vertrouwen in, als in God, hoewel het, zoals de gewone man zou zeggen, alleen een individueel gevoel van bestemming is. Deze bestemming heeft echter hetzelfde effect als een wet van God, waarvan men niet kan afwijken. Het feit dat zeer velen aan hun eigen weg te gronde gaan, betekent voor iemand met een bestemming niets. Hij *moet* gehoorzamen aan de eigen wetten, alsof het een demon is die hem nieuwe, merkwaaardige paden inluidert.

Wie een *bestemming* heeft, hoort de *stem van het innerlijk*, hij is *bestemd*. Daarom gelooft de wijze ook, dat hij een eigen demon heeft, die hem raad geeft en wiens opdrachten hij moet uitvoeren. Een alom bekend voorbeeld hiervan is Faust, en een historisch geval is de daïmon van Socrates. Primitieve medicijnmannen hebben hun slanggeesten, en ook Aesculaap, de beschermheilige van de artsen, werd uitgebeeld door de Slang van Epidaurus. Bovendien had hij als privé-daïmon de kabier Telesphoros, die hem kennelijk de recepten voorlief, respectievelijk ingaf.

Bestemming hebben betekent in de oorspronkelijke zin; *aangesproken zijn door een stem*. De mooiste voorbeelden hiervan vinden we in de getuigenissen van de oudtestamentische profeten. Dat dit niet alleen een ouderwetse manier van uitdrukken is, bewijzen de uitspraken van historische persoonlijkheden als Goethe en Napoleon, om twee voor de hand liggende voorbeelden te noemen, die van hun gevoel van een bestemming geen geheim maakten.

Bestemming of een gevoel van bestemd zijn is niet alleen het voorrecht van grote persoonlijkheden, maar ook van kleine, zelfs zeer kleine, tot aan het dwergformaat toe. Naarmate de grootheid kleiner wordt, wordt

dit gevoel meer versluierd en onbewuster. Het is alsof de stem van de innerlijke demon zich steeds verder verwijderd, en steeds minder en onduidelijker spreekt. Hoe kleiner de persoonlijkheid namelijk is, hoe onbepalder en onbewuster ze wordt, en uiteindelijk vervloekt ze volledig met de maatschappij, waardoor ze haar eigen heelijkheid opgeeft, en in plaats daarvan in het geheel van de groep oplost. In de plaats van de stem van het innerlijk komt de stem van de sociale groep en haar convenenties, en in plaats van de bestemming collectieve behoeften. Het overkomt echter niet weinigen, dat ze ook in deze onbewuste maatschappelijke toestand opgeroepen worden door de individuele stem, waardoor ze onmiddellijk verschillend worden van de anderen, en zich voor een probeem zien geplaatst, waarvan de anderen niets afweten. Meestal is het onmogelijk aan zijn medemensen uit te leggen wat er gebeurd is, want elk begrip is omgeven door een muur van uitest krachtige vooroordelen. 'Je bent zoals alle anderen', 'zoiets bestaat niet', of, wanneer het wel bestaat, dan is het natuurlijk 'ziekelijk', bovendien hoogst ondoelmatig, een 'reusachtige aanmatiging' te menen dat iets dergelijks betekenis zou kunnen hebben, want het is immers 'niets dan psychologie'. Juist dit laatste bezwaar is tegenwoordig zeer populair. Het vloeit voort uit een merkwaardige onderschatting van het psychische, dat men kennelijk beschouwt als iets persoonlijk, willekeurig, en daarom iets volledig functioneel, paradoxaal genoeg ondanks alle enthousiasme voor de psychologie. Het onbewuste is toch 'niets dan fantasie!' Men heeft iets 'alleen maar gedacht', enzovoort. Men komt zichzelf voor als een tovenaars, die het psychische weg en te voorschijn kan toveren, en het zo kan vormen al naar gelang zijn stemming. Men negeert ongemakkelijke zaken, ongewenste dingen worden gesublimeerd, angsten worden wegverklaard, vergissingen worden rechtgezet - uiteindelijk denkt men dat men alles nu voortreffelijk geregeld heeft. De hoofdzaak heeft men daarbij echter vergeten, namelijk dat het psychische slechts voor het allerkleinste deel identiek is met het bewustzijn en zijn goochelkunstjes. Voor verreweg het grootste deel is het een onbewust feit, dat hard en zwaar als graniet daar onbeweeglijk en ontoegankelijk ligt, en dat elk moment, zodra het onbekende wetten belooft, op ons kan neerstorten. De gigantische catastrofes die ons bedreigen, zijn geen elementaire gebeurtenissen van fysieke of biologische aard, maar psychische gebeurtenissen. Wij worden

in angstaanjagende mate bedreigd door oorlogen en revoluties, die niets anders zijn dan psychische epidemieën. Elk moment kunnen een paar miljoen mensen door een waan worden overvallen, en dan hebben we weer een wereldoorlog, of een verwoestende revolutie. In plaats van blootgesteld te zijn aan wilde dieren, neerstortende rotsblokken, overstromingen, wordt de mens nu blootgesteld aan zijn psychische elementaire geweld. Het psychische is een grootmacht, die alle machten ter wereld verre overtreft. De Verlichting, die de natuur en de menselijke instituties heeft ontgoddelijkt, heeft *de ene god van de verschrinking*, die in de ziel woont, over het hoofd gezien. De vreeze Gods is tegenover de overmacht van het psychische meer dan ooit op zijn plaats.

Dit zijn echter allemaal slechts abstracties. Iedereen weet dat die duitzendkunstenaar, het intellect, het zo, of nog heel anders kan zeggen. Het is echter iets anders wanneer dit objectieve, granietharde en loodzware psychische het individu als innerlijke ervaring tegemoetreedt, en met duidelijk hoorbare stem tegen hem zegt: 'Zo zal en moet het gaan'. Dan voelt hij zijn bestemming, precies zoals een maatschappelijke groepering dat doet, of het nu oorlog heet, of revolutie, of welke andere waan dan ook. Niet voor niets roept juist onze tijd om de verlossende persoonlijkheid, dat wil zeggen om degene, die zich onderscheidt van de onontkoombare macht van de collectiviteit, en die zich daarmee op z'n minst psychisch bevrijdt. Hij ontsteekt een hoopvol baken voor de anderen, dat verkondigt, dat tenminste *één mens* erin is geslaagd te ontkomen aan de noodlottige identiteit met de groepsziel. De groep heeft namelijk wegens haar onbewustheid geen mogelijkheid tot vrije beslissing, en daarom ontplooit het psychische zich in haar als een ongeremde natuurwet. Er ontstaat een causaal proces, dat pas met de catastrofe tot stilstand komt. Het volk verlangt altijd naar een held, een drakendoder, wanneer het het gevaar van het psychische voelt; vandaar de roep om persoonlijkheid.

Wat echter heeft de individuele persoonlijkheid met de nood van de massa te maken? In eerste instantie is ze immers een onderdeel van het geheel van het volk, en is ze immers evenzeer als alle anderen uitgeleverd aan het geweld dat de totaliteit beweegt. Het enige wat deze mens van alle anderen onderscheidt, is zijn bestemming. Hij is geroepen door dat overweltdigende, algemeen beklommende psychische, dat de nood van

hemzelf en zijn volk is. Gehoorzaamt hij aan de stem, dan staat hij apart en is geïsoleerd, want dan heeft hij besloten de wet te volgen die hem vanuit zijn innerlijk tegemoet is getreden. 'Zijn eigen wet', zal iedereen roepen. Hij alleen weet wel beter, moet het ook beter weten: het is *de* wet, *de* bestemming, net zo min zijn 'eigen' als de leeuw, door wie hij geveld wordt, hoewel het toch ongetwijfeld de leeuw is die hem doodt, en niet een willekeurige andere leeuw. Uitsluitend in deze zin kan hij over 'zijn' bestemming, 'zijn' wet spreken.

Alleen al met de beslissing om aan zijn eigen weg de voorkeur te geven boven alle andere wegen, heeft hij zijn verlossende bestemming voor een groot deel vervuld. Hij heeft de geldigheid van alle andere wegen voor zichzelf opgeheven. Hij heeft *zijn* wet boven alle conventies geplaatst, en daarmee voor zichzelf alles opzij geschoven, wat het grote gevaar niet alleen niet verhinderd heeft, maar juist zelfs heeft aangetrokken. Conventies zijn namelijk op zich zieloze mechanismen, die nooit méér kunnen dan de routine van het leven begripen. Het creatieve leven echter bevindt zich altijd aan gene zijde van de conventie. Dat is de reden waarom, wanneer de zuivere routine van het leven in de vorm van traditionele conventies de overhand heeft, een verwoestende uitbarsting van creatieve krachten *moet* volgen. Deze uitbarsting is echter slechts catastrofaal als *massafenomeen*, maar nooit in het individu, dat zich bewust ondergeschikt maakt aan deze hogere krachten, en *zijn* capaciteiten in hun dienst stelt. Het mechanisme van de conventie houdt mensen *onbewust*, want dan kunnen ze als wilde dieren de vanouds vertrouwde wildbanen begaan, zonder de noodzaak bewuste beslissingen te nemen. Dit onbedoelde effect van ook de beste conventie is onvermijdelijk, maar het is niettemin een vreselijk gevaar. Want evenals bij het dier treedt bij een mens, die onbewust is gehouden door routine, paniek op met al haar onafzienbare gevolgen, wanneer nieuwe omstandigheden optreden die de oude conventies niet voorzien hebben.

De persoonlijkheid komt echter niet in de greep van de paniek van het ontwaken, want zij heeft de schrik al achter de rug. Ze is opgewassen tegen de verandering van de tijd, en is onwetend en ongewild *leider*. Zeker, alle mensen zijn ook aan elkaar gelijk, want anders zouden ze nooit het slachtoffer kunnen worden van dezelfde waan, en de psychische ondergrond, waarop het individuele bewustzijn rust, is zeker uni-

verseel hetzelfde, want anders zouden mensen elkaar nooit kunnen begripen. En ook de persoonlijkheid en haar karakteristieke zieleard is dus in deze zin niet iets absoluut unieks en eenmaligs. De uniekheid geldt slechts voor de *individualiteit* van de persoonlijkheid, zoals dat voor elke individualiteit geldt. Een persoonlijkheid te worden, is niet het absolute voorrecht van de geniale mens. Ja, hij kan geniaal zijn zonder persoonlijkheid te hebben of te zijn. Voor zover ieder individu zijn aangeboren levenswet heeft, heeft iedereen de theoretische mogelijkheid deze wet voor alles te volgen, en daarmee een persoonlijkheid te worden, dat wil zeggen heeleheid te bereiken. Aangezien echter het levende slechts in de vorm van levende eenheden, dat wil zeggen individuen bestaat, heeft de levenswet in laatste instantie altijd een *individueel geleefd leven* op het oog. Hoewel dus het objectief-psychische, dat we in wezen niet anders kunnen denken dan als een universeel en gelijksoortig gegeven, dezelfde psychische voorwaarde voor alle mensen betekent, moet het, zodra het te voorschijn wil treden, individueren. Er blijft dit objectief-psychische immers geen andere keuze over dan zich via het afzonderlijk individu uit te drukken. Een uitzondering is als het een groep in zijn macht neemt, waar het dan natuurlijkerwijs tot een catastrofe leidt, en wel eenvoudig omdat het dan slechts onbewust kan werken, niet geassimileerd door een bewustzijn, en ingepast in alle andere reeds bestaande levensvoorwaarden.

Alleen wie *bewust* ja kan zeggen tegen de macht van de innerlijke bestemming die hem tegemoet treedt, wordt een persoonlijkheid. Wie er echter het slachtoffer van wordt, wordt meegesleurd in het blinde verloop van het gebeuren, en wordt vernietigd. Dat is het grote en verlossende van iedere echte persoonlijkheid, dat ze zich vrijwillig offert aan haar bestemming, en dat ze met bewustzijn datgene vertaalt in haar individuele werkelijkheid, wat, onbewust beleefd door de groep, alleen maar tot verderf zou leiden.

Eén van de schitterendste voorbeelden van het leven en de zin van een persoonlijkheid, die de geschiedenis voor ons bewaard heeft, is het leven van Christus. Tegenover de Romeinse Caesarenwaan, waardoor niet alleen de keizer, maar iedere Romein - 'civis Romanus sum' (burger van Rome ben ik) - bevangen was, kwam een tegenspeler in de vorm van het christendom te staan, overtigens de enige religie die door de Romeinen

werkelijk vervolgd werd. De tegenstelling werd duidelijk overal waar de Caesarencultus en het christendom op elkaar botsten. Zoals wij echter uit de aanduidingen van de Evangelien weten over de psychische ontwikkeling van de persoonlijkheid van Christus, speelde deze tegenstelling ook in de ziel van de stichter van de christelijke religie een doorslaggevende rol. Het verhaal over de verzoeking laat ons duidelijk zien met welk een psychische macht Jezus geconfronteerd werd: het was de machtduivel van de psychologie van zijn tijdgenoten, die hem in de woestijn in een ernstige verzoeking bracht. Deze duivel was het objectief-psychische dat alle volkeren van het Romeinse imperium in zijn ban hield; daarom ook beloofde hij Jezus alle koninkrijken der aarde, alsof hij een Caesar van hem had willen maken. Om de innerlijke stem, zijn bestemming en roeping, te volgen, heeft Jezus zich vrijwillig blootgesteld aan de aanval van de imperialistische waan, die allen vervulde – overwinnaars en overwonnenen. Hiermee herkende hij de aard van het objectief-psychische, dat de hele wereld in een toestand van lijden bracht, en dat een verlangen naar verlossing oproep, dat ook bij heidense dichters uitdrukking vond. Deze psychische aanval, die hij bewust op zich liet inwerken, onderdrukte hij niet, en hij liet zichzelf er ook niet door onderdrukken, maar hij assimileerde hem. En zo veranderde de Caesar, die de wereld beheerste, in een geestelijk koninkrijk, en het Romeinse Rijk in een universeel, onwereldlijk Rijk Gods. Terwijl het hele joodse volk als Messias een even imperialistische en politiek daadkrachtige held verwachtte, heeft Christus de Messiaanse missie minder voor zijn natie dan wel voor de Romeinse wereld vervuld, en de mensheid op de oude waarheid gewezen dat waar macht heerst, geen liefde is, en waar liefde heerst, geen macht geldt. De religie van de liefde was de exacte psychologische tegenover de Romeinse duivelse macht.

Het voorbeeld van het christendom illustreert wel het beste mijn voorgaande, abstracte beschouwingen. Dit ogenschijnlijk unieke leven is daarom een geheiligd symbool geworden, omdat het het psychologische prototype van het enige zinvolle leven is, namelijk van een leven dat streeft naar de individuele, dat wil zeggen absolute en onvoorwaardelijke verwetkelijking van zijn eigen karakteristieke wet. In deze zin kan men met Tertullianus uitroepen: 'De ziel is van nature christelijk' De deïficatie van Jezus zowel als van Boeddha wekt geen verwondering.

maar bewijst treffend de buitengewoon hoge waardering die de mensheid voelt voor deze helden, en daarmee voor het ideaal van de ontplooiing van de persoonlijkheid. Wanneer het in onze tijd erop lijkt alsof de blinde en verwoestende overheersing van zinloze collectieve machten het persoonlijkheidsideaal naar de achtergrond zou drijven, dan is dat slechts een voorbijgaand verzet tegen de overmacht van de historie. Als eenmaal de traditie voldoende is afgebroken door de revolutionaire, onhistorische en daarom ook onontwikkelde tendens van de nieuwe generatie, dan worden er weer opnieuw helden gezocht en gevonden. Zelfs het bolsjewisme, dat wat betreft radicalisme niets te wensen overlaat, heeft Lenin gebalsemd, en van Karl Marx een heiland gemaakt. Het persoonlijkheidsideaal is een onuitroeibare behoefte van de menselijke ziel, die dit ideaal met des te groter fanatisme verdedigt, naarmate het ongeschikter is. Ja, zelfs de Caesarencultus was een verkeerd begrepen persoonlijkheidscultus, en het moderne protestantisme, wiens kritische theologie de *goddelijkheid* van Christus steeds meer liet verdwijnen, heeft zijn laatste toevlucht gezocht in de *persoonlijkheid* van Jezus. Ja, datgene wat men 'persoonlijkheid' noemt is een grote en geheimzinnige zaak. Alles wat men hierover kan zeggen is steeds merkwaardig onbevredigend en ontoereikend, en steeds dreigt het gevaar dat de discussie zich in een even overdreven als hol gepraat verliest. Zelfs het begrip persoonlijkheid is in het gewone spraakgebruik een zo vaag en slecht gedefinieerd woord, dat men waarschijnlijk nauwelijks twee mensen kan vinden die daaronder hetzelfde verstaan. Wanneer ik hier een bepaalde opvatting poneer, dan beeld ik me niet in dat daarmee het laatste woord gezegd is. Alles wat ik hier zeg zou ik slechts als een poging willen beschouwen om het probleem van de persoonlijkheid wat nader te komen, zonder te pretenderen een oplossing te geven. Eigenlijk zou ik mijn poging liever als een beschrijving van het psychologische probleem van de persoonlijkheid opvatten. De gewone psychologische middeltjes en kunstgrepen schieten hier allemaal enigszins tekort, precies zoals bij het probleem van de geniale of creatieve mens. Een herleiding tot familiale erfelijkheid of milieu lukt ook niet goed: de tegenwoordig zo geliefde kindertijdromantiek loopt - zacht gezegd - vast in het oneigenlijke; de verklaring op grond van nood - geen geld, ziekte enzovoort - blijft in het uiterlijke steken. Steeds komt er iets irrationeels bij, wat niet te ratio-

naliseren is, een *deus ex machina* of de toevlucht voor onwetendheid: de bekende bijnaam voor God. Het probleem lijkt hier over te gaan in een buitenmenselijk gebied, waarvoor van oudsher een of andere naam voor God werd gebruikt. Zoals we zagen moest ook ik de stem van het innerlijk, de be-stemming noemen en deze omschrijven als iets machtig objectief-psychisch, om haar te karakteriseren zoals ze in de zich ontplooiende persoonlijkheid werkt, en soms ook subjectief verschijnt. Mefisto is in de *Faust* niet alleen gepersonificeerd, omdat het bijvoorbeeld dramatisch en dramaturgisch beter uitpakt dan wanneer Faust over zichzelf zou moraliseren, en zijn eigen duivel zou uittekenen. De eerste woorden van de Opdracht: 'Gij nadert weer, die schimmen waart gebleven' - zijn meer dan een esthetisch effect. Het is, evenals het concretisme van de duivel, een erkenning van de objectiviteit van de psychische ervaring, een gefluisterde bekenenis dat het *toeb* zo was, dat het niet ontstond uit subjectieve vrees, wensen, of goeddunkten, maar op de een of andere manier uit zichzelf. Zeker, alleen een stommeling zou aan sporten kunnen denken, maar iets als een primitieve stommeling lijkt overal onder het oppervlak van het verstandige dagbewustzijn op de loer te liggen.

Vandaar de eeuwige twijfel, of het schijnbaar objectief-psychische werkelijk objectief is, of dat het uiteindelijk alleen inbeelding is. Maar onmiddellijk rijst dan de vraag: Heb ik me zoiets met opzet ingebeeld, of is het mij ingebeeld? Het is een soortgelijk probleem als dat van de neuroticus, die aan een ingebeeld carcinoom lijdt. Hij weet dat, en men heeft hem al honderd keer gezegd dat het inbeelding is, en toch vraagt hij mij bedremmeld: 'Ja, maar hoe komt het dan dat ik me zoiets inbeeld? Ik wil het toch niet.' Het antwoord hierop is: Het idee van een carcinoom *beeft zich in hem 'ingebeld'*, zonder dat hij het wist en zonder zijn toestemming. De oorzaak van dit proces is, dat een psychische groei, een 'woekering' in zijn onbewuste plaatsvindt, die hij zichzelf niet bewust kan maken. Voor deze innerlijke activiteit voelt hij angst. Aangezien hij er echter volledig van overtuigd is dat er innerlijk, in zijn eigen ziel, toch niets kan zijn wat *hij* niet weet, moet hij deze angst wel in verband brengen met een lichamelijk carcinoom, waarvan hij weet dat het niet bestaat. En wanneer hij daarvoor desondanks bang is, dan zullen honderd artsen hem bevestigen, dat de angst volledig ongegrond is. De

neurose is dus een bescherming tegen de objectieve innerlijke activiteit van de ziel, of een enigszins duur betaalde poging zich te onttrekken aan de innerlijke stem, en daarmee aan zijn bestemming. Want deze 'woeking' is dezelfde objectieve, van de bewuste willekeur onafhankelijke activiteit van de ziel. Deze zou via de innerlijke stem tot het bewustzijn willen spreken, om de mens tot zijn heilheid te brengen. Achter de neurotische verwringing zit een losbeschikking, een noodlot, en de drang tot het ontplooiën van de persoonlijkheid, de volledige werkelijkheid van de levenswil, die het individu is aangeboren. De mens zonder amor fati (liefde tot het lot) is een neuroticus, hij verzaakt zichzelf en nooit kan hij met Nietzsche zeggen: 'Nooit verheft een man zich hoger, dan wanneer hij niet weet, waatheen zijn lot hem nog zal voeren.'⁴

In de mate waarin men ontrouw is aan de eigen wetten, niet een persoonlijkheid wordt, heeft men de zin van zijn leven gemist. Gelukkig heeft de welwillende en lankmoedige natuur de meeste mensen nooit de fatale vraag naar de zin van hun leven in de mond gegeven. En waar niemand vraagt, hoeft niemand te antwoorden.

De carcinoom-angst van de neuroticus is dus gerechtvaardigd; het is geen inbeelding, maar de passende uitdrukking voor een psychisch feit dat bestaat in het gebied buiten het bewustzijn, onbereikbaar voor zijn wil en inzicht. Zou hij met zichzelf de woestijn ingaan, en zou hij in de eenzaamheid naar zijn binnenste luisteren, dan zou hij wellicht vernemen wat de stem van het innerlijk zegt. Maar gewoonlijk is de educatief misvormde cultuurmens volstrekt niet in staat de stem, die door de huidige doctrines niet wordt geduld, te horen. Primitieve mensen zijn daartoe in veel hogere mate in staat, op z'n minst kunnen de medicijnmannen, wat zelfs tot hun professionele uitrusting hoort, spreken met geesten, bomen en dieren. Dat wil zeggen het objectief-psychische, het psychische niet-ik, treedt hen in deze gestalten tegemoet.

Omdat de neurose een ontwikkelingsstoornis van de persoonlijkheid is, zijn wij ziele-artsen alleen al door professionele noodzaak gedwongen ons bezig te houden met het ogenschijnlijk zo veraf liggende probleem van de persoonlijkheid en van de innerlijke stem. In de praktijk van de psychotherapie komen deze anders zo vage en vaak tot lege frasen vertoorden psychische feiten uit het duister van hun onbekendheid naar voren, en worden langzaam zichtbaar. Dit gebeurt echter slechts uiterst

zelden spontaan zoals bij de oudtestamentische profeten; gewoonlijk moeten de psychische feiten, die de stoomis veroorzaken, moeizaam bewust worden gemaakt. De inhouden die aan het licht komen, zijn echter volstrekt in overeenstemming met de 'stem van het binnenste', en betekenen een lotsbestemming, die, wanneer ze door het bewustzijn geaccepteerd en ingepast wordt, tot de ontwikkeling van de persoonlijkheid leidt.

Evenals de grote persoonlijkheid sociaal bevrijdend, vlossend, omvormend en genezend werkt, zo heeft ook de geboorte van de eigen persoonlijkheid een genezend effect op het individu. Het is alsof een rivier, die verloren is gegaan in een moerassige zijtak, plotseling weer zijn bedding ontdekt, of alsof een steen, die op een ontkiemend zaadje lag, is weggehaald, zodat de spruit zijn natuurlijke groei kan beginnen.

De stem van het innerlijk is de stem van een voller leven, een ruimer, omvangrijker *bewustzijn*. Daarom vallen in mythologische zin de geboorte van de held of de symbolische wedergeboorte samen met de zonsopgang, omdat het ontstaan van de persoonlijkheid hetzelfde betekent als een *verruiming van de bewustheid*. Om dezelfde redenen worden de meeste helden gekenmerkt door zonne-attributen, en het moment van de geboorte van hun grote persoonlijkheid wordt een verlichting genoemd.

De vrees die de meeste natuurlijke mensen voor de stem van het innerlijk voelen, is niet zo kinderlijk als men misschien zou denken. De inhouden die tegenover het beperkte bewustzijn komen te staan zijn, zoals het klassieke voorbeeld van het leven van Christus of de even belangrijke Mara-beleving uit de Boeddha-legende laat zien, geenszins onschuldig. Ze betekenen gewoonlijk het gevaar, dat specifiek is voor het betreffende individu. Het is gewoonlijk iets niet goeds, ja, iets slechts, wat de stem van het innerlijk voor ons in petto heeft. Dat moet zo zijn, vooral omdat men zich gewoonlijk niet zo onbewust is van zijn deugden als van zijn ondeugden, en ook, omdat men onder het goede minder lijdt dan onder het kwade. De innerlijke stem brengt, zoals ik hiervoor uiteenzette, datgene tot bewustzijn waaraan het geheel, dat wil zeggen het volk waartoe men behoort, of de mensheid waarvan men deel uitmaakt, lijdt. Maar ze beeldt dit kwade in een individuele vorm uit, zodat men in eerste instantie zou kunnen menen dat al dit kwade slechts een individuele ka-